

Појава и развој конзерваторске службе и струке у Србији

ИВАН ЗДРАВКОВИЋ

Први бројеви Годишњака (прва књига изашла је 1887. године) тек основане Српске академије наука доносе драгоцене податке о многим значајним акцијама на пољу развоја просвете и културе у тадашњој Србији. Међу тим подацима за конзерваторе су посебно занимљиви они који говоре о свему што је учињено у погледу заштите старина. Од посебног је значаја доношење Закона о чувању споменика и старина у Србији, управо напори Академије да се тај закон донесе.¹ То је био први детаљно урађен нацрт закона те врсте у Србији, први код југословенских народа уопште. Због тога смо и узели у проучавање те делове из Годишњака, указујући на пут којим се ишло, и на тешкоће на које се наилазило. *Из изложеног видеће се да тај закон, иако се његов текст предлаже још 1889. године, није донет ни до другог светског рата, већ тек после ослобођења, 1945. године.* За све то време покушавало се с наредбама о заштити, док није био израђен потпуни нацрт закона и док тај закон није поднет Народној скупштини на одобрење. Али, на жалост, ни тада се није имало успеха. Укратко, овако се кретао тај пут доношења закона. *Још 1885. године, Народни музеј је дао предлог да се закон донесе. Затим је 1889. године Српска академија наука поднела, на једној од својих седница, предлог пројекта Закона о старинама.* Када се у томе није успело, Академија је предложила доношење наредбе о заштити старина, а Министарство грађевина издаје 1890. године распис о чувању старина. Године 1900. Министарство просвете образују комисију за израду нацрта Закона о заштити старина, а 1901. године доставља тај предлог Народној скупштини на одобрење. Министарство унутрашњих дела издаје, 1902. године, распис о заштити старина и доставља га Народној скупштини. Године 1907. Државни савет усваја предлог Закона о заштити старина и доставља га Народној скупштини. И тај предлог је пропао, те су просветним установама само упућени расписи о чувању старина, у два маха, 1909. године. Најзад, и покушаји из 1911. и 1913. године нису уродили плодом. Тада је настао први светски рат, после кога су сви друти послови и закони били пречи од Закона о заштити споменика и старина. *После другог светског рата — док је, тако рећи, рат још трајао — донета је прво Одлука о заштити и чувању културних споменика и старина (20. фебруара 1945. године), затим и Закон о заштити споменика културе и природњачких реткости Демократске Федеративне Југославије (31. јула 1945. године), а 16 априла 1959. године донет је и Општи закон о*

заштити споменика културе, на основу кога су поједине републике донеле своје законе.²

*

Ево како су се развијали први кораци ка доношењу Закона о старинама. На скупу Академије друштвених наука, одржаном 22. новембра 1888. године у Београду, прочитан је предлог М. Ђ. Милићевића, те је по дужем договору Академија одлучила:

1) да би старањем Академије ваљало израдити нацрт Закона о чувању старина и споменика који би се влади Његовог Величанства на употребу предложио;

2) да би Председништво Академије ваљало да се Влади обраћа за заштиту свију старина, за које би сазнало да су у квару и упропашћењу изложене.

Одмах затим, на скупу целокупне Академије, одржаном 28. новембра 1888. године у Београду, претресен је и примљен предлог Академије друштвених наука да „изради и влади Његовог Величанства на употребу предложи нацрт Закона о чувању споменика и старина.“ Најзад, на скупу Академије друштвених наука, одржаном 19. децембра 1888. године у Београду, „у смислу раније одлуке о чувању споменика решено је, да се поради код г. Министра да се изда наредба пол. властима, да се чувају споменици, док се на скупштини донесе закон о томе.“

Тек на скупу Академије друштвених наука, одржаном у Београду 18. септембра 1889. године, а према одлуци Академије друштвених наука од 19. децембра 1888. године, по којој су академици М. Ђ. Милићевић и М. Валтровић умољени да напишу што треба за чување историјских и уметничких споменика у Србији, секретар М. Ђ. Милићевић прочитао је састав који носи наслов: *Пројект закона о старинама у Краљевини Србији.*³

Одмах после доношења Закона о заштити споменика културе и природњачких реткости у Демократској Федеративној Југославији (31. јула 1945), док још нису били донесени ни

¹ Годишњак Српске краљевске академије, III (Београд 1889).

² С. Томић, *Правна заштита споменика културе у Југославији*, Посебна издања Савезног института за заштиту споменика културе, Београд 1958, 63—83.

³ И. Здравковић, *Први Пројект Закона о чувању споменика и старина у Србији*, Зборник Народног музеја, IV (Београд 1964), 117—123,

републички закони о заштити споменика културе нити основани републички заводи за заштиту споменика културе, *сва питања из области заштите споменика културе у републици Србији била су у делокругу Уметничког музеја у Београду, односно његовог Одељења за заштиту и научно проучавање споменика културе.*

Одлуком Министарства просвете Србије — Одељење за науку, уметност и културу — IV бр. 4142 од 3. децембра 1945. године, додељена је Уметничком музеју у Београду, поред редовних дужности и дужност заштите културно-историјских и уметничких предмета. Тај посао Уметнички музеј је требало да обавља уз сарадњу Српске академије наука и Универзитета у Београду.

Одлука Министарства просвете Србије, да Уметнички музеј преузме послове на заштити споменика културе у Србији, уследила је образложеним актом тадашњег управника музеја, академика и књижевника Вељка Петровића.

Управи Уметничког музеја достављена је горња одлука 24. јануара 1946. године и она је одмах предузела потребне кораке, и то:

1 — Посебним актом известила је Академију наука и Универзитет у Београду да одреде овоје представнике за образовање једног *Савета стручњака при музеју, који ће имати да изради програм и план рада за заштиту и чување старина као и да буде стално саветодавно тело Одељења за заштиту и научно проучавање споменика културе.* Затим је Управа музеја извршила поделу посла око заштите старина у самом музеју на тај начин, што је ту бригу преузело конзерваторско одељење музеја под руководством директора музеја. И најзад је, на дан 28. јануара 1946. године, одржана прва седница Савета стручњака, у просторијама музеја, на којој је утврђено који све стручњаци сачињавају тај Савет. У тај Савет су ушли:

а) од стране Српске академије наука др Владимир Петковић, академик;

б) од стране Филозофског факултета Универзитета у Београду: др Виктор Новак, редовни професор, др Милан Будимир, редовни професор (доцније га је заменио др Милош Ђурић, 12. XI 1946), др Светозар Радојчић, доцент;

в) од стране Техничког факултета Универзитета у Београду: арх. Александар Дероко, ванредни професор, арх. Ђурђе Бошковић, доцент;

г) од стране Одељења за науку, уметност и културу Министарства просвете Србије: Татомир Вукановић, кога је доцније (одлуком тога Одељења IV бр. 2240 од 18. V 1946. године) заменио Ђорђе Андрејевић-Кун (в.д. шефа Отсека за књижевност, ликовну уметност и музику Министарства просвете Србије);

д) од стране музеја, посебном одлуком директора музеја, ушли су у тај Савет сви руково-

диоци Одељења, и то: Зора Симић-Миловановић, кустос, Ђорђе Мано-Зиси, кустос, др Растислав Марић, кустос, арх. Иван Здравковић, конзерватор и Момчило Стевановић, дипломирани правник, секретар музеја.

2 — Посебним актом известила је Министарство просвете Србије да упита надлежна одељења Аутономне покрајине Војводине и Аутономне области Косова и Метохије, да ли желе послове око чувања старина у својим областима, организовати сами или ће организацију поверити одређеним установама у Београду. Обласни народни одбор за Косово и Метохију известио је Министарство просвете Србије, а она музеј, актом IV бр. 1901 од 24. IV 1946. године, да пословање око чувања и заштите културних споменика историјског и етнографског карактера и природе воде музеји у Београду, одређени за овај посао, пошто они немају стручних лица за вођење тога посла. А главни извршни одбор Аутономне покрајине Војводине известио је Министарство просвете Србије, а оно музеј, актом IV бр. 3438 од 8. VII 1946. године, да ће послове око чувања и заштите културних и природњачких споменика организовати и водити њихово одељење за просвету преко Културно-просветног одсека. Према томе, образовани Савет стручњака при Уметничком музеју има да води послове око заштите и чувања споменика културе на територији НР Србије и Аутономне области Косова и Метохије.

Савет је укупно имао 13 чланова, заједно са директором музеја, Вељком Петровићем, који је председавао Савету, а руководилац конзерваторског одељења у музеју, арх. Иван Здравковић, вршио је дужност секретара Савета.⁴

*

Објављујемо извештај о раду Одељења за заштиту и научно проучавање споменика културе при Уметничком музеју у Београду (од оснивања до 1. I 1947. године), који је поднео Савету руководилац Одељења арх. Иван Здравковић, конзерватор музеја и секретар Савета, у првој години своје делатности, па све до оснивања посебне установе — Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије, како бисмо се упознали са првим акцијама и проблемима које су решавали наши стручњаци одмах после ослобођења на територији Србије, а посебно у главном граду Београду. Тај извештај гласи:

„Од дана образовања Савета стручњака па до данас одржано је 20 састанака било посебних, само Савета образованог при Уметничком му-

⁴ Прилог првим акцијама и организацији заштите споменика културе у Србији после ослобођења, Зборник заштите споменика културе, XX—XXI (Београд 1970—1971), 203—205,

зеју или општих, заједно са Саветом образованог при Етнографском музеју. Посебном одлуком Министарства просвете Србије IV бр. 2240 од 18. V 1946. године одобрено је да Савети за чување старина при Уметничком и Етнографском музеју у Београду, по специјалним и стручним питањима где се за то укаже потреба, одржавају заједничке састанке ради координације посла.

На овим овим састанцима, поред свршавања текућих административнотехничких послова, извршени су и ови послови од значаја:

1— израђена су Упутства за заштиту и чување старина, која су умножена и достављена народним властима, тј. просветним одељењима и одређеним повереницима, као најкориснији приручник;

2— извршен је преглед елабората, тј. спискова културних споменика бившег Централног завода за чување старина;

3— израђене су мапе са уписаним старинама и то посебна мапа за градове а посебна за цркве. Те мапе ће се умножити и послати народним властима, односно одређеним повереницима, када се за то буде имало материјалних средстава;

4— ради се на изради „Регистра старина“ на територији НР Србије и Аутономне области Косова и Метохије, али за тај посао требаће годину и више дана рада. Наслеђени спискови старина бившег Централног завода за чување старина имају многе недостатке и нетачности, те стога нису од велике и стварне користи:

5— чланови Савета извршили су више путовања о чему су поднели реферате Савету, и то:

а) арх. А. Дероко и арх. Б. Којић обишли су Скопље и Охрид ради прегледа тамошњих културних споменика;

б) кустос Ђ. МаноЗиси био је у Смедереву због оснивања музеја;

в) кустос др Р. Марић био је у Нишу ради констатовања да се на Хуму не врше никаква археолошка ископавања;

г) Георгије Орлов, професор и референт за чување старина у округу Пожаревачком обишао је у више махова округ заједно са Ник. Бошковићем, професором и поднео, о стању старина у том крају, више опширних писмених извештаја;

д) конзерватор арх. Иван Здравковић и асистент М. Гарашанин били су у Винчи ради обиласка тамошњег археолошког локалитета;

е) конзерватор арх. Иван Здравковић био је у Смедереву ради утврђивања стања тамошње тврђаве од Ослобођења до данас;

ж) арх. Ђ. Бошковић путовао је по Србији, Ко смету, Санџаку и Црној Гори ради обиласка културних споменика и констатовања њиховог стања;

з) Светислав Страла поднео је писмен реферат о радавима које је предузео да би се сачувала композиција распећа у Жичи;

и) др М. Филиповић такође писмени реферат о стању споменика у топличком крају;

ј) кустос Ђ. МаноЗиси и асистент М. Гарашанин присуствовали су откопавањима у Банату;

к) кустос др Р. Марић, помоћник кустоса Ирма Чremoшник и асистент М. Гарашанин поднели су реферат о стању музеја у Пожаревцу и о скидању натписа у манастиру Витовници; л) кустос Ђ. МаноЗиси, помоћник кустоса Ирма Чremoшник и асистент М. Гарашанин о путу у Костолац ради прегледа терена и могућности ископавања;

м) кустос З. Симић—Миловановић о путу по Шумадији;

н) кустос З. Симић—Миловановић и асистент Јован Ковачевић о путу у Пожаревац и манастир Витовницу и др М. Филиповић реферат са пута по Јужној Србији (Лесковац, Врање, Приштина и Нови Пазар).

Донете су одлуке о стављању ових споменика под заштиту државе:

1— Доситејев лицеј у Београду;

2— конак кнегиње Љубице у Београду;

3— смедеревска тврђава;

4— горњи и доњи град са свим објектима од историјског значаја изузев објеката подигнутих после 1900. године;

5— кућа у Јевремовој улици бр. 19. у којој сада станују уметници;

6— конак кнеза Милоша у Тапчидеру;

7— топчидерска црква;

8— свештеничка кућа уз Топчидерску цркву;

9— споменЧесма у Топчидеру (у порти топчидерске цркве);

10— тулбе на углу Вишњићеве и Југовићеве улице;

11— кафана код „Знака питања," у улици „7 јула" бр. 6 преко пута Саборне цркве;

12— споменик и гробље поред њега палим борцима за ослобођење Београда 1806. године (у Карађорђевог парку);

13— кнезМихаилов споменик (исред Државне хипотекарне банке, на Позоришном тргу);

14— стари Универзитет (здање капетанМише Анастасијевића);

15— „бајрак"-џамија у Јевремовој улици бр. 11;

16 — слике на зидовима и иконе на иконостасу у Саборној цркви."

Овај Савет је радио све до оснивања посебне установе Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије (25. јуна 1947. године), на челу са Милорадом Панићем-Сурепом, као управником, Синишом Миљковићем, као секретаром и арх. Иваном Здравковићем, као првим и јединим стручњаком — конзерватором. За седиште Завода адаптиран је пре рата рестаурисан, конак кнегиње Љубице у Београду. Завод је затим попуњаван и осталим стручњацима: историчарима уметности, археолозима, технолозима и др. Завод је одмах у почетку, образовао Стручни савет у који су били изабрани наши најпознатији стручњаци, како из Академије наука, тако и са Универзитета, а њиховом помоћу почело се са оспособљавањем млађег стручног кадра за ову врсту посла, који је код нас, можемо слободно рећи, био тек у зачетку. Велика љубав према споменицима и разумевање за послове Завода директора Панића, правна способност секретара Миљковића и свесрдно залагање конзерватора Здравковића и првих сарадника, допринели су да је, иако тек основан, Завод убрзо стекао велики углед и почео да даје видне резултате, како на терену, на самим споменицима, тако и у самој установи — организацијски, технички и научно. Одмах је почео да издаје „Саопштења," своју сталну годишњу публикацију, а такође и посебне студије и радове. Најзадосновао је и школу за конзерваторе, те тиме створио прве конзерваторе у Републици Србији. Даљим развојем конзерваторске службе не само у Србији, већ и у другим нашим републикама, та служба се развила до високог ступња. Данас наши конзерватори могу да се упусте у високо стручне и технички веома сложене конзерваторске захвате, као што су на пример: конзервација и рестаурација цркве св. Софије у Охриду; пурификација и ревитализација Диоклецијанове палате у Сплиту; дислокација манастира Добрићева у Херцеговини; подизање на виши ниво Трајанове табле у Ђердапу и спасавање Лепенског вира и његова презентација, такође у Ђердапу; обнова Арсланагића моста у Требињу после демонтирања и поновног конструисања на новој локацији, и за сада највећи потхват дислокација манастира Пиве у Црној Гори, са преко 1200 m² фресака, скинутих »strappo« и »stacco« и спремних за поновно монтирање у новосаграђеној зградицркви, на новом месту.

Поред тога, ми данас имамо у Србији 10 завода и преко 250 стручњака и службеника који раде у њима. Слали смо кадрове, у прво време на усавршавање у иностранство, што данас не морамо да чинимо; имамо неколико врхунских стручњака који су стекли такво знање да сада можемо да у нашој републици отворимо школу за конзерваторе, како архитекте, историчаре уметности и сликаре тако и за њихово помоћно особље.⁵

Данас, у Југославији ради на чувању, одржавању и обнови споменика културе — расутих по територијама свих шест република и покрајина — разних епоха, стилова, величина, врста и очуваности, 35 мањих и већих завода који се старају о тим споменицима, примењујући постојеће законске прописе. Више од 400 стручњака (архитеката, историчара уметности, сликара, археолога, етнолога, физикохемичара, историчара, технолога и других) старају се о њиховом стручном одржавању и обнови, примењујући при раду најсавременије методе конзервације и рестаурације. Уз то, поред савезне публикације (Зборник заштите споменика културе — Београд), безмало све републике и покрајине (Варство спомеников — Љубљана, Прилози повијести уметности у Далмацији—Сплит, Наше старине — Сарајево, Културно наследство — Скопље, Саопштења — Београд, Грађа за проучавање споменика културе Војводине — Нови Сад, Старине Косова — Приштина, Старине Црне Горе — Цетиње), издају своје стручне годишњаке или повремене публикације преко којих се врши упознавање са споменицима и пропагира најбољи начин за њихово очување, обнову и презентацију.⁶

После тридесет година рада на овом пољу науке и технике, морамо да будемо задовољни оним што смо досад урадили. Наравно, треба да тежимо да урадимо боље и више, јер је наша земља богата споменицима разних култура и из разних епоха, на којима стално има посла и имаће га увек.

⁵ *Заштита споменика културе, природе, етнографског материјала и споменика из НОБ-а и ранијих ратова*, Скупштински преглед, Скупштина Социјалистичке републике Србије, IX, 5, стр. 24—35.

⁶ *Иван Здравковић, Законодавство које омогућује изградњу и одржавање дворца и замака у СФР Југославији*, Зборник Народног музеја, VIII (Београд, 1975) 595—599.

Instauration et développement du service de conservation en Serbie

IVAN ZDRAVKOVIĆ

Dans cet article, l'auteur décrit l'essai infructueux de promulguer une loi sur la conservation des monuments et des antiquités en Serbie, loi qui devait être émise déjà à la fin du dernier siècle. Par la force des choses, bien que tout ait été préparé, cette prescription légale n'a jamais été votée. En outre, l'auteur jette un coup d'oeil en arrière sur les premiers débuts des travaux de protection des monuments culturels en Serbie, après la fin de la Seconde Guerre mondiale. Avant la création d'institutions spécialisées pour la protection des monuments culturels en Serbie, tous les travaux de ce domaine se trouvaient dans la compétence du Musée des Beauxarts de Belgrade, respectivement à sa

section pour la protection, et la recherche scientifique des monuments culturels. Un conseil de spécialistes fut fondé dans ce musée, conseil qui comprenait un représentant de l'Académie serbe des Sciences, un de la faculté de philologie, un de la faculté technique et du ministère de l'éducation, et cinq experts du Musée, des Beauxarts. Dans l'article, le premier rapport sur les travaux de cette section pour la protection et la recherche scientifique des monuments culturels, est rendu public. Ce Conseil a fonctionné jusqu'à la fondation de l'Institut pour la protection et la recherche scientifique des monuments culturels de la République socialiste de Serbie, c'est à dire, jusqu'au 25 VI 1947.